

Die uw jeugd vernieuwt
als die van een arend...

De Reformatie

WEEKBLAD TOT ONTWIKKELING VAN HET GEREFORMEERDE LEVEN

In dit nummer:

KERKELIJK LEVEN **805**

C.J. de Ruijter

In dienst van het lichaam

MEDITATIEF **808**

H.R. van de Kamp

Hofstad

WANDELEN MET GOD **809**

C.J. de Ruijter

Gods medewerkers zijn wij

ACHTERGRONDEN **811**

J.W. van der Jagt

De duidelijkheid van
Gods Woord 4

SAMENLEVING **814**

M. Wilcke-van der Linden

Tweeverdieners: de
emancipatiedrift voorbij

EVANGELISATIE EN ZENDING **816**

A.A. Kramer

Overtuigen

en verder...

Gedicht
Boekbespreking
Meegelezen
Uit de kerken

KERKELIJK LEVEN / C.J. de Ruijter

IN DIENST VAN HET LICHAAM

Dominee, ouderling, diaken. Zo kennen we onze ambtsdragers. Dat is het vertrouwde beeld van de kerkdienst. Daar zien we ze optreden in de gemeente, Zijn zij het nou die het werk doen in de gemeente? Sommigen vinden van wel. Zij zijn er voor aangesteld. Ze nemen het waar voor de gemeente. Anderen hebben daar meer moeite mee. Waarom zou een dominee een aparte plaats hebben in de gemeente? Moet ik me schikken naar ambtsdragers? Ben ik als gemeentelid soms niet mondig? Ziedaar veel stof tot discussie. De praktijk geeft er soms ook wel aanleiding toe. Maar dan is het altijd goed terug te gaan naar de bron. Duur moet je elkaar kunnen vinden bij het luisteren naar wat God zegt. Vorige keer heb ik daar een begin mee gemaakt door wat bijbelse lijnen te schetsen rond ambt en gemeente, zoals zij aan elkaar verbonden zijn door het Woord. Voor dit artikel probeer ik een paar lijnen rond het ambt te schetsen, voornamelijk aan de hand van Efeze 4 : 7-16. Wie het gedeelte erbij neemt, zal vanzelf de verschillende elementen terugvinden.

**Wegens vakantie zal De Reformatie
van 27 juli niet verschijnen.**

Nummer 41 zal D.V. verschijnen op 3 augustus 1996.

Lichaam van Christus

Je zou de **kerk** een soort groep kunnen noemen. Je hebt veel soorten groepen of verenigingen. Vaak zijn het mensen die iets samen doen en daarvoor **elkaar** opzoeken. En altijd als mensen bij elkaar komen, **kies**zen ze een paar mensen die leiding geven aan de zaak. Logisch. Er moet nu **eenmaal** iemand het voortouw nemen. In de **kerk** zijn we **ook een** groep. En ook daar hebben **we** mensen nodig die het voortouw nemen. Is daar nu het ambt in de kerk mee verklaard?

Nee. Want in de **kerk** zoeken we elkaar niet uit. We worden aan **elkaar** verbonden door Christus. De **kerk**, dat is niet onze groep. Dat is het li-

chaam van Christus. Een erenaam. Hij het Hoofd. Wij de leden. Als we bij **Christus horen**, worden we aan elkaar **gegeven**.

Het Hoofd en het lichaam

Een lichaam functioneert bij de **gratie** van het hoofd. **Vandaaruit** worden **alle** leden geregeerd. **Daarvan** daan **ontvangen** ze & impulsen die nodig zijn om te **functioneren**. En dan **kan** het **lichaam** gaan groeien. **Het** kan rijpen **naar** volwassenheid. Zo is er een directe band tussen Christus en wie **van** Hem zijn. Hij heeft Zijn woord toevertrouwd aan de gemeente. Hij heeft **Zijn** Geest gegeven **aan** de kerk. De leden van de **kerk** leven bij de **gratie** van Christus. Dat is zijn genade. Een genadegave die gegeven is aan **alle leden**. Aan ieder naar de mate waarin **Christus** haar **schenkt**. Als lid ga je met die genadegave aan het werk, op de **plaats** die je in het lichaam ontvangen hebt. Gegarandeerd dat **je** de andere leden **zoekt** en **ook** vindt. Zo komt er **ruimte** voor opbouw van **het** lichaam. Maar altijd ontleent het lichaam die opbouw aan het Hoofd.

In het gelid

Met het voorgaande leek eigenlijk het beeld klaar. Het Hoofd regeert de **leden**. En zo **functioneert** het lichaam van **Christus**. Er is een directe band nissen **Hem** en de gemeente. Toch is **daarmee** de organisatie van de gemeente niet rond. Alle leden **ontlenen** aan Christus hun kracht. Zeker. Maar het lichaam is geen losse verzameling van leden. Elk lid moet goed op zijn plaats **functioneren**. Een **arm** moet niet uit de kom schieten. Een enkel moet niet verzwikken. Je zou **kunnen** zeggen: De leden **moeten** in het gelid functioneren. **Een** lichaam heeft daar zo zijn eigen **voorziening** voor. Er is in een lichaam een duidelijke geleding **door** middel van spieren en pezen. Die doen dienst om de **leden** te ondersteunen, te stimuleren en te coördineren.

Daarvoor geeft Christus in de **gemeente** ook bepaalde geledingen. Die zijn **bedoeld** om de leden goed te laten functioneren. Als **zodanig** heeft Christus **apostelen** en profeten gegeven, evangelisten en herders en leraars. Ze zijn als spieren en pezen die gericht zijn op het functioneren **van** de leden van het lichaam.

Gave van Christus

Ambten **zijn** dus een gave van **Christus**. Dat is een **belangrijk** gegeven. **Als** wij een ambtsdrager zien **optreden** in de gemeente, is dat niet **zomaar één** van de mannen die wij hebben **aangewezen** om het voortouw te nemen. Dan is dat iemand **achter wie** je **Christus** mag zien staan. **Natuurlijk** zijn wij wel **betrokken** geweest bij hun **verkiezing**. Maar we hebben hen **juist** gekozen omdat we in hen **de gaven van Christus'** Geest **herkennen**. Het is dus niet ons initiatief dat zij een ambt ontvangen. Dat is **leiding van de Geest**.

Ambten zijn dus een instelling van Christus. Er **zijn** ook **andere** plaatsen in het NT **waar** dat **duidelijk** blijkt (**Hand. 14 : 23; Hand. 20 : 28; Titus 1 : 5 enz.**). Naast de gaven die eik lid zelf heeft **gekregen**, ontvangt de **gemeente** als geheel extra **gaven** in haar ambtsdragers. Zie het ambt maar zo: als een **feestcadeau** van de ten hemel **geveren Christus**. Dat de gemeente **daarmee** een belangrijke gave in bezit heeft, blijkt wel als je let op de bedoeling van het ambt.

Gericht op de gemeente

Ambtsdragers zijn **er** om de heiligen **toe** te rusten tot dienstbetoon. Dat mag je **ook** verwachten volgens het beeld. Spieren en pezen zijn er niet om zichzelf. Ze **zijn er om** de ledematen. Zo zijn ambtsdragers er niet om zichzelf. Ze zijn er voor de **leden**. Ze zijn er voor de opbouw van het lichaam. Een **ambtsdrager** is erop gericht het **dienstbetoon** van de **leden** zoveel mogelijk te bevorderen.

KERNREDACTIE:

PROF. DR. M. TE VELDE,
DRS. G.J. VAN MIDDELKOOP.

OVERIGEREDACTIELEDEN:

DRS. R. TER BEEK, DRS. B. BOS,
DRS. A.L.Th. DE BRUIJNE, DRS. B. LUITEN,
PROF. DR. C.J. DE RUIJTER,
DS. A. DE SNOO.

MEDEWERKERS:

J.J.D. BAAS, DRS. C.J. HAAK,
J.M. DE JONG, DRS. J. SMELIK,
DRS. H. VELDMAN.

REDACTIE-ASSISTENT:

W.L. DE GRAAFF, Wortmanstraat 138, 8265
AG Kampen, Tel. (038) 3331201.

Alle stukken bestemd voor de Redactie aan:
De Reformatie, Postbus 24, 8280 AA te Kampen.

ADMINISTRATIE/ADVERTENTIES:

Uitgeverij Oosterbaan 8 Le Cointre B.V.,
Postrekening 406040 t.n.v.,
De Reformatie, Goes, Postbus 25, 4460 AA
Goes. Tel. (0113) 215591.

ABONNEMENT:

f 85,75 per jaar; f 46,25 per halfjaar; studenten f 70,25 per jaar (binnenland). Buitenland: f 144,50 per jaar (zeepost).

Een abonnement kan per maand ingaan, maar slechts beëindigd worden uiterlijk twee maanden voor het verstrijken van de betalingstermijn (opzegging van jaarabonnement vóór 1 november, van een halfjaarabonnement vóór 1 juni).

L. n. f 1,95 (excl. porto).

De Reformatie is op cassette verkrijgbaar bij

de Stichting Bralectah.
Tel. (0521) 515946.

ADVERTENTIES:

Prijs: f 0.84 per mm. Contracttarief op aanvraag.

Zonder schriftelijke toestemming van de uitgever is het niet toegestaan artikelen uit dit blad over te nemen.

ISSN 0185-5191

Dat kan door toerusten, door stimuleren, door coördineren enz. Ambten functioneren dus pas goed, als ze dienst doen als de geledingen van het lichaam. **Dat geeft de zuivere verhouding weer tussen ambt en gemeente.**

Wat voor ambten?

Het rijtje dat Paulus noemt in Ef. 4 komt trouwens niet erg overeen met de ambten die wij kennen. En dat valt vaker op in het NT. Na Christus' hemelvaart treden de apostelen op. Zij leggen in hun prediking het fundament van de kerk. In hun dienst en in hun spoor zien we vervolgens heel wat verschillende ambten verschijnen: De zeven in Hand. 6, profeten, leraars, oudsten, evangelisten enz. En het is eigenlijk nooit precies duidelijk wat hun taken precies geweest zijn. Toch blijkt dat bij de organisatie van de kerk langzamerhand één ambtsdrager opvallend naar voren komt: de oudste. Op iedere plaats worden oudsten aangesteld (Hand. 14 : 23; Titus 1 : 5). Regelmatig blijkt hun aanwezigheid als vanzelfsprekend gezien te worden (Hand. 20 : 17; 1 Petrus 5 : 1). Naast de oudste zien we de diakenen verschijnen (Fil. 1 : 1, 1 Tim. 3). En daar houden wij ons ook eigenlijk maar aan. Ons rijtje is dus korter dan in Ef. 4. Maar het belangrijkste is dat we hen wel zien functioneren in het perspectief van Ef. 4. Gave van Christus, gericht op het lichaam.

Dominee, ouderling, diaken?

Het rijtje dat wij kennen is korter dan wat we in het NT ontmoeten. Het lijkt er zelfs op, dat we in Ef. 4 van ons rijtje alleen maar de dominee tegenkomen. **Leraars** en **leraren** worden ze immers genoemd. En zo zijn wij gewend de dominee te noemen. Toch is het de vraag, of we dat zo gemakkelijk terug kunnen lezen. Er is eigenlijk maar één plaats in de Bijbel, waaraan wij het verschil

tussen de dominee en de ouderling ontlenen. Dat is 1 Tim. 5 : 17. Daar gaat het over oudsten die goede leiding geven, vooral die zich belasten met prediking en onderricht. De nadruk valt dan op 'prediking en onderricht'. Dat zou dan een speciale taak zijn van bepaalde oudsten. En wij denken dan natuurlijk aan de dominee. Maar de laatste tijd is er (m.n. door J. van Bruggen) aandacht voor gevraagd dat we misschien wel meer de nadruk moeten leggen op 'zich belasten met'. Dan wordt hier dus onderscheid gemaakt tussen mensen die volledig de last van het ambt dragen en mensen die minder belast worden. Fulltimers en parttimers zou je kunnen zeggen. Natuurlijk past dat ook heel goed op onze dominees en ouderlingen. Het plaatst alleen de dominee nog wat meer als oudste onder de oudsten. En dat is zowel voor ambtsdragers als gemeente heel gezond. Allicht kan dat bijdragen aan de verkleining van de afstand tussen ambt en gemeente.

Christus, ambt, gemeente

Afstand moet er helemaal niet zijn. Dat maakt het beeld van het lichaam toch wel duidelijk. De ambten worden de geledingen van het lichaam genoemd. Dat zet de ambtsdragers duidelijk op hun plaats midden in de gemeente. Zij functioneren pas goed als ze volledig gericht zijn op de gemeente. Dat betekent dus ook, dat zij niet de mensen zijn die het werk doen in de gemeente. Als een ambtsdrager zijn werk goed doet, zal a in de gemeente juist veel dienstbehoefte gaan opbloeien. En zo kan een ambtsdrager dan ook geen belemmering betekenen voor de mondigheid van de gemeentelieden. Hij dient die mondigheid juist. De groei naar volwassenheid wordt door echte ambtsdienst altijd bevorderd. Je zou dus kunnen zeggen dat ambtsdragers een extra band vormen tussen Christus en de gemeente. Als christen ben je niet

afhankelijk van je dominee of je ouderling voor je band met Christus. Er is direct contact tussen Hem en wie in Hem gelooft. Maar om die band te beschermen legt Christus een extra band aan. Zorg van het Hoofd voor de leden. Een verrekte spier kan w maar je voet onbruikbaar maken. Een gescheurde pees kan je been uitschakelen. Haperende ambtsdienst kan verlamdend werken in & gemeente. Leden die echt een lichaam willen vormen onder dit Hoofd, stellen de dienst van de geledingen op prijs.

En nu de werkelijkheid

Natuurlijk is met bovenstaande nog lang niet alles gezegd. Voor menig een klinkt het zelfs als een ideaal dat het niet haalt bij de werkelijkheid. In de beleving van veel mensen komt het nogal eens voor dat men de ambten eigenlijk tussen Christus en de gemeente ziet staan. Dat kan op twee manieren in de hand gewerkt worden. Aan de ene kant komt het voor dat mensen te weinig besef hebben van de zalving van & Heilige Geest die zij ontvangen hebben. Dan kan de gedachte opkomen dat de ambtsdrager bemiddelt tussen Christus en de gemeente. Dat is een duidelijk gemis aan geestelijke mondigheid. Maar aan de andere kant kan het ook door het optreden van ambtsdragers in de hand gewerkt worden. Juist als zij het zicht verliezen op de werkwijze van de Geest, vergeten zij hoe dienstbaar de plaats is die zij in het lichaam ontvangen. Naar beide kanten toe kan juist het beeld van het lichaam helpen om de wederzijdse verhoudingen te zien in het licht dat Christus zelf daarover schijnen laat. Maar dan is het ook niet langer een ideaal. Het is de werkelijkheid van zijn genade: U bent het lichaam van Christus en ieder voor zijn deel leden (1 Cor. 12 : 27). Volgende keer hoop ik er nader op in te gaan wat dat voor de praktijk betekent in de verhouding tussen ambt en gemeente.

Zij had twaalf poorten en op de poorten twaalf engelen ... En de fundamenten van de stad waren met allerlei edelgesteente versierd.

Openbaring 21 : 12-19

Kom binnen, kom binnen

Johannes laat de verrekijker ook even rusten bij de bovenkant van de twaalf poorten van de stad van God met de mensen. Nog een bijzonderheid heeft hij voor ons allemaal gezien en vastgelegd. Bij de poorten staan twaalf engelen. Dat doet denken aan de cherubsengel die de toegang bewaakte tot de boom des levens in het paradijs. Mensen kunnen de toegang tot het paradijs niet ontsluiten. Maar nu Christus het Lam gekomen is, nu de schuld van de zondeval betaald is, nu is de weg naar het paradijs weer vrij. Openbaring 22 laat duidelijk zien hoe het paradijs hersteld wordt. Openbaring 21 : 12 laat het ook zien: engelen die eeuwenlang de toegang tot het paradijs versperden verlenen nu vrije toegang. Ze zijn nu geen wachtsters meer, maar uitnodigers. De openheid van de stadspoorten onderstrepen zij met hun nodigend gebaar: kom binnen, kom binnen, het feest gaat beginnen. Wie zijn kieren gewassen heeft in het bloed van het Lam, wie geregistreerd staat in het boek des levens van het Lam, die mag binnen in de stad. Bewaking van deze poorten is niet meer nodig. Poorten moeten naar ons idee bewaakt worden. Deze poorten staan dag en nacht open (vs 25).

Het feest gaat beginnen

Vrije toegang tot de boom des levens. Ruime doortocht tot het echte

eeuwige leven met God. Paradijs: daar wandelde God met de mens als een vriend. Het wordt feest. Hier op aarde wordt geluk altijd weer gemengd met gal en bitterheid, maar daar is leven een en al verrukkingen plezier. De stad heet dan ook Nieuw Jeruzalem, Nieuw Vredesoord. Eeuwige vrede laat zich daar vinden.

Een schitterende stad

De kijker van Johannes geeft ook zicht op de fundamentstenen van de stadsmuur. De bouwmaterialen die de Ontwerper en Uitvoerder benut heeft zijn van de fijnste soort. Het mooiste is niet goed genoeg voor deze Stad van God met de mensen. De huizenmassa achter de muren is van zuiver goud. Daaromheen ligt de muur van diamant. De fundamentstenen van de muur zijn grote blokken edelsteen. De hof van Eden was een gebied vol goud en edelstenen (Genesis 2 : 12). Als Gods Nieuw Jeruzalem goud en edelstenen als bouwmaterialen heeft, is het paradijs terug in volle glorie. De genadige aanwezigheid van God geeft aan & stad een luister en glorie als eens het paradijs kenmerkte.

Goede reis

Dit nemen ze ons niet meer af. Hiermee mogen we elkaar bemoeiden: we hebben uitzicht op de poorten van Gods stad. We zijn op reis naar de Stad van God met de mensen, de moederstad van de volken, de vaderstad van de aartsvaders van Israël, de hofstad waar het paradijs hersteld is. De Stad waar God present is bij mensen, waar vrede woont.

Jeruzalem, die grote stad, mijn God was ik er maar op 't vrolijk heilig huwelijk een van de gasten daar.

(Liedboek voor de Kerken, Gezang 265 : 9)

ZIJN WIJ

Dat lijkt nogal een **griezelige** uitspraak. We **kennen** dat **woord** van Paulus, die het van zichzelf en zijn medewerkers **zegt tegen** de gemeente in Korinthe (1 Kor. 3 : 9): **Gods medewerkers zijn wij. Maar wie zou zichzelf zo durven aanduiden?**

Je bent juist geneigd om te zeggen: 'Het **gaat** niet om mij'. Dat is **een** kreet die je vaker in de **kerk tegen** komt, dat **mensen** zeggen: 'Het **gaat** niet om mij!' (Let er **trouwens eens op** wie dat **zegt**, en of het ook klopt!!)

Inderdaad gaat het in de **kerk** niet om **ons**. Althans niet in de eerste plaats. In de eerste plaats gaat het om God. En in de tweede plaats is het te doen om je naaste, ook in de kerk. (Daar is het God om begonnen, dus daar **mag** het ons ook om te doen zijn!) Maar in de derde plaats moet je **toch** wel **naar** jezelf kijken. Want daar **vallen** toch ook behoorlijke beslissingen? Het maakt best wel wat uit **hoe** mensen in de **kerk** optreden. Wat voor **persoon** zij **zijn** en hoe zij **bezig** zijn. Een dominee die plichtmatig zijn catechisatie **uitzit** brengt weinig op gang bij de **kinderen**. **Maar** een jeugdleider die echt gegrepen is door het **evangelie**, kan daar iets van uitstralen. En dat **kan** soms **meer** zeggen over God dan duizend woorden.

in ons persoonlijk optreden zit dus een element dat heel belangrijk is voor alles **wat** er in de **kerk** gebeurt.

De werkwijze van de Heilige Geest

Natuurlijk vindt iedereen het **belangrijk** hoe andere mensen **zijn**. Iemand's persoonlijke optreden is erg bepalend voor heel het contact dat

je met een ander hebt. Toch moeten we **wel** een stap **dieper** zoeken. Eigenlijk zijn we hier op het **spoor** van de werkmethode van **God** de Heilige **Geest**.

Het eigene van Zijn werkwijze is **namelijk** dat **Hij** mensen inschakelt. Let er **maar eens op** dat je dat **thema** door de hele Bijbel tegenkomt. Als het evangelie doorgegeven wordt, doet God dat altijd **door mensen** in te zetten.

Mensen geven het evangelie door

Heel duidelijk zie je de werkwijze van de Geest b.v. als in het NT het evangelie de wereld overgaat. Dan worden er altijd heel zorgvuldig **mensen aangesteld** die het evangelie **gaan** doorgeven. En het valt op, dat de **namen** en personen van die mensen tot op vandaag aan ons bekend **zijn**. Het **gaat** niet om die **mensen** (1 Kor. 3 : 7). **Maar** toch vond **God** ze belangrijk genoeg om hun persoon in de Bijbel te tekenen. In de brieven van het **NT** merk je dat de **persoonlijke** verhoudingen **belangrijk** zijn. Er **staan** b.v. veel groeten in. En dat gaat altijd om meer dan **privé-vriendschappen**. Juist als Paulus groeten doorgeeft of overbrengt **merk** je dat **het** te maken heeft met die evangeliedienst. Bij het doorgeven van het evangelie ontstaan er persoonlijke banden. En dat is niet voor niets. Het zijn juist die persoonlijke banden die als **het ware** de 'drager' zijn van de boodschap.

Wij **kunnen** daar in **onze** situatie **veel** van leren. Als we het **evangelie** doorgeven, mogen we gebruik **maken** van die persoonlijke banden die **ontstaan**. Iedereen voelt **wel** aan dat de **persoon** niet **onbelang-**

Wandelen met God

rijk is in dat **verband**. Dat is al heel duidelijk als het over de zending en de evangelisatie **gaat**. Je kunt **geen** zending bedrijven door ergens **een pakket bijbels** te droppen en verder aan God over te laten hoe de boodschap aankomt. Je **kunt** niet evangeliseren door alleen maar folders door de brievenbus te stoppen en maar te hopen dat God ze gebruiken wil. Je kunt geen echte kerkdienst organiseren met in het **mid-**den een cassette recorder op een tafel.

In al die situaties proef je, dat het doorgeven onpersoonlijk **zou** worden. En je **voelt** aan dat het **afbreuk** zou doen aan de **boodschap**. Sterker nog, het is de vraag of de boodschap zo **wel** genoeg **overgedragen** kan worden. En neem dat 'dragen' dan maar letterlijk. Er wordt altijd een mens **ingeschakeld** om de boodschap naar een ander toe te **dragen**.

Dat is een belangrijke regel om vast te houden bij **alles wat** in de **kerk** gebeurt. Juist in jouw persoonlijk optreden wil God een middel **gebruiken** om naar **een** ander toe te komen.

God schakelt mensen in

God schakelt dus mensen in. Dat is in de eerste plaats een daad van **God**. Hij **komt** naar een **ander toe**. Want Hij woont door Zijn Geest in de **mens** die het **evangelie** overdraagt. En probeer je dat eens letterlijk voor te **stellen**: Een zending **brengt** het evangelie. In hem komt God naar heidenen toe. Ben **dominee** preekt. In hem komt God naar de gemeente toe. Een leidster leidt een **verenigingsavond**. In haar komt God naar die **kinderen** toe. God **kan** dicht bij **ons** komen, door-

dat een ander **mens** dicht bij ons kan komen. Daar is een ontmoeting voor nodig. Door een **mens** in te schakelen is God dichtbij.

Tegelijk is het een **daad** van mensen. Want God schakelt je niet **uit**, als Hij je gebruikt. Hij schakelt je juist **in**. Dat betekent dat je zelf ook bezig bent. En dat je ook **verantwoordelijk** bent voor de manier waarop je optreedt. We voelen allemaal **aan** dat &t eisen stelt aan je houding. Als je met het evangelie bezig bent, mag daar ook iets van te zien en te merken zijn in je houding. Een **evangelisatiewerker** die zichzelf **graag** in het middelpunt **zet**, kan de **eer** van God in de **weg staan**. Een ouderling die geen band met zijn wijk heeft, riskeert dat hij **weinig** van de liefde van het evangelie overbrengt.

Vuur ontsteek je met vuur

In die laatste voorbeelden komt al wel uit, dat je houding **en de boodschap** die je brengt met elkaar te **maken** hebben. En dat is nu precies **wat de Heilige Geest wil**. We **drukken** dat wel eens uit in het spreekwoord: **Vuur ontsteek je met vuur**. In de Bijbel is **vuur** immers wel een aanduiding van het werk van de **Geest**. Hij **verwarmt** ons leven met het **vuur van God**. En vuur heeft de eigenschap dat het op andere plaatsen ook **vuur** aansteekt. En dat is **nu precies zijn werdswijze**. Je zou **kunnen** zeggen: De Geest werkt aanstekelijk. Als een **mens** in brand is gezet voor **God**, kan hij **aan andere mensen** het evangelie overbrengen **en** in zijn **optreden** die brand overbrengen naar **een** ander.

Maakbaar of wonderbaar?

Het is dus belangrijk **om** te **zien** dat de **weg van de Geest dwars door ons** hart en ons leven loopt. Te vaak denken we aan zijn werk als iets ongrijpbaars. Net alsof je **daar niets van kunt** zeggen. Maar in de Bijbel zie je juist heel **duideijk** dat Hij **werkt op de manier van de**

schepping. De Geest is het immers die het leven in **deze** schepping legt en **haar** zo 'laat **werken**'. Dat betekent dat je dus heel concreet over zijn werk kunt spreken. Daarom staan er b.v. in de Bijbel allerlei concrete eisen waaraan een ambtsdrager moet voldoen. **Dat** zijn dingen die je duidelijk kunt aanwijzen.

Maar dat geldt dan ook voor ons allemaal in de kerk, in ons persoonlijk optreden. Het is **dus belangrijk om** na te **gaan op welke** manier we met **andere mensen** omgaan. En daarvoor hebben we niet alleen de Bijbel. We weten ook uit de **werkelijkheid** het een en ander over communicatie en **persoonlijke** verhoudingen. We leren de laatste **tijd** ook **aan zulke** dingen aandacht te **beste-**

Toch is het belangrijk om dat te blijven **zien** in het licht van het werk van G d . **Want** natuurlijk kunnen wij niet **door** ons optreden een ander geloof **geven**. Wij kunnen niemand door ons **optreden** groei geven naar **God** toe. De groei geeft God (1 Kor. 3 : 7). Het is wel onze **verantwoordelijkheid** om in ons eigen persoonlijk optreden **ruimte voor** die groei te maken. Het **werk** van de Geest is niet **maakbaar** door onze inzet. Het blijft **wonderbaar** doordat **Hij** ons **gebruiken** wil. Wij heten **Gods** medewerkers. Maar als we onszelf **kennen** is het alleen maar een wonder dat we die naam **krijgen**.

Ontmoeting

In het **bovenstaande** is al een paar keer het woord '**ontmoeting**' gevallen. Dat is niet per ongeluk. We **wouden** daar in de **kerk** best een belangrijk trefwoord **van kunnen** maken. Er zijn in de **kerk** immers veel gelegenheden waar we **elkaar ontmoeten**. De zondagse kerkdienst **gaat** daarbij **voorop**. Dat is de gelegenheid om **elkaar te ontmoeten** voor het aangezicht van God.

Maar daar omheen **krijgen** we nog **zoveel** andere mogelijkheden. In **verenigingswerk**, in gezamenlijke

bijbelstudie, in **onderlinge** omgang. Wat is het belangrijk **dat in zulke ontmoetingen** altijd iets van de stem van **God** blijft doorklinken. In je optreden mag de uitstraling van het evangelie tastbaar worden. Tegelijk mag je er op uit zijn om de ander echt serieus te nemen. Want je zult nooit iemand bereiken als je die niet in haar of zijn eigenheid respecteert.

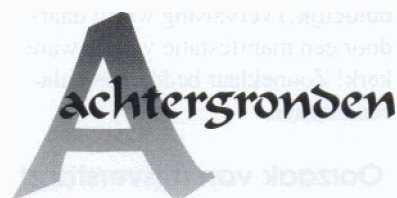
Dat is nu eigenlijk **wat** we 'ontmoeting' **noemen**. Je **geeft** je zelf en zoekt de ander. Als **onze** onderlinge omgang zo'n **ontmoeting** wordt, zullen we ons echt aangesproken voelen met het evangelie. Intussen blijft er **een** geheim in, dat we **zelf** niet in de hand **hebben**: God **Zelf** spreekt ons **aan**.

DE DUIDELIJKHEID VAN GODS WOORD

(over de ware kerk en de zuivere leer 4 slot)

J.W. van der Jagt

In drie artikelen onderzochten we de ontwikkeling van het kerkbegrip.¹ De stelling van Herman Bavinck was dat het begrip van de ware kerk vervangen zou zijn door dat van de zuivere, die in verschillende gradaties bestaat. Daarvoor beriep hij zich o.m. op Antonius Walaeus. We hebben het getuigenis van Walaeus onderzocht. Nu kunnen we Bavinck daarmee confronteren. Vervolgens maken we de balans op.

1. Afstand

Het zijn ruim twee eeuwen die Bavinck van Walaeus scheiden. Geen wonder dat we een duidelijk klimaatverschil voelen. De atmosfeer ademt bij Bavinck harmonieuzer dan onder de schoolse onderscheidingen van Walaeus. Beiden hebben zich bezonnen op de complicaties van het kerkelijk leven en daarin hun weg gezocht. We leven kennelijk in de waan van de dag als we de ingewikkelde toestand van een veelheid van kerken als typisch 20ste-eeuws beleven. Vragen als 'wat is de kerk', 'wat is waar' of 'wat is zuiver' zijn niet voorbehouden aan een bepaalde eeuw maar van alle tijden. Daarom kunnen we van Bavinck en Walaeus leren, zonder hen overigens te kopiëren.

2. Overeenstemming

We kunnen van deze twee theologen m.n. leren waar zij duidelijk met elkaar overeenstemmen. Zij delen de mening dat het Woord

van God de gezaghebbende norm voor de kerk is. Voor hen beiden is deze overtuiging geformuleerd in de belijdenis dat het Woord van God helder is. Hierin stemmen zij overeen met de gereformeerde belijdenis?

Het is een fundamenteel uitgangspunt bij vragen die rijzen over de herkenbaarheid van de kerk in deze wereld. Hoe zou de kerk herkenbaar kunnen zijn als haar evangelie niet helder was? Wie zou zonder Gods Woord kunnen zeggen wat de kerk is?

Hier vinden we in onze tijd de aansluiting bij Bavinck en Walaeus en via hen bij de reformatie van de 16de eeuw.

Verschil

Deze fundamentele overtuiging wordt door beiden niet in gelijke zin uitgewerkt. Het werd immers duidelijk dat Bavinck Walaeus niet als getuige kan citeren voor de ontwikkeling van vera naar pura ecclesia.

Bij Walaeus is er geen spoor van

dat het begrip van de ware kerk in absolute zin genomen wordt. Deze kerk is niet volmaakt. Ze zal er niet pas in de toekomstige wereld zijn. Zij is voor Walaeus concreet als gemeente, als lichaam, in deze wereld. Het is & gemeenschap der heiligen waarin Gods Woord gezag heeft.

Even concreet spreekt hij over de vervalsing van de kerk, doordat op een of andere wijze de dwaling er een wettige plaats heeft. Het gaat Walaeus om de concrete strijd tussen de waarheid van Gods Woord en de dwaling.

Hij vervangt het begrip van de ware kerk niet. Het vervaagt bij hem evenmin. Op grond van de duidelijkheid van Gods Woord trekt hij een duidelijke grens tussen zuiver en waar aan de ene kant, en onzuiver en vals aan de andere kant. Daarbij heeft hij niet minder scherp oog voor de verschillen in de vervalsing. Hij zet het niet allemaal op de noemer van 'de valse kerk' uit artikel 29 van de belijdenis, maar is zich ervan bewust dat een genuanceerd oordeel noodzakelijk is. Dat brengt hem er niet toe om van een meervoud van ware kerken te spreken.

Op het eerste gezicht lijkt hier geen groot verschil te bestaan tussen Bavinck en Walaeus. Wat maak het uit of je met Bavinck spreekt over 'meer en minder zuiver' dan wel met Walaeus over gevarieerde onzuiverheid? Meer of minder onzuiver komt toch op hetzelfde neer? Hier bedriegt de schijn.

Wat een beroep op Walaeus lijkt, keert zijn opvatting in werkelijkheid precies om.

Wat hij als onzuiverheden vervalsing zag, verandert in een vorm,

een gradatie, van zuiverheid. De **klaarblijkelijke** (Gods Woord is duidelijk!) vervalsing wordt daar door een manifestatie **van & ware kerk!** Zonneklaar bedoelde Wala-eus dit niet.

4. Oorzaak van misverstand

Als we vragen naar **de** oorzaak van deze omkering, dan is die m.i. te **zoeken** in de aansluiting die Bavinck zocht bij **&** filosofie van **zijn** tijd. Hij wilde **op 19de-eeuwse wijze** organisch **denken**.³

Tegen de dynamiek **van** dit denken was Wala-eus' schema niet bestand. Ik wil **dit** op een aantal onderdelen laten **zien**.

Wat we **ons** moeten **voorstellen** bij het **organische** denken laat **zich ver**-duidelijken met een vergelijking uit de **natuur**. We weten allen **hoe** het **gaat** met het **zaad** in de **akker of de bloembol** in de grond. Eenvoudig gezegd: met het **zaad** is **ook** het **gewas** dat **daaruit** groeit gegeven. Dat zit er, **om** zo te **zeggen**. 'in'. Met de **bloembol 'heb'** je eigenlijk ook de **tulp**. Het **zaad**, de **bol**, ze **bergen** **groei**kracht in zich en de **mogelijkheden** van een **ontwikke**-ling. Daardoor **komt** het tot volle **bloei**.

Nu zagen we dat Wala-eus **er oog voor had hoe** het bij de onzuivere **kerk** **ervoor** stond met het fundamente van het heil. **Hij** nuanceerde daarmee de vervalsing. Dit fundamente komt bij Bavinck terug als hij de **norm** van Gods Woord **concentreert** in de **hoofdwaarheden** van het christendom. **Deze** **concentratie** fungeert als **de kern**.⁴ **Waar die kern** aanwezig is, daar is de **kerk**. Inderdaad, organische gedacht is dit mogelijk. In de **kern** is immers het geheel van de **openbaring** **gegeven**? **Ook** d is dat niet uitgegroeid en al wordt het tegengestaan door de dwaling, in de kiem is het goed.

Op **deze wijze** veranderen de verschillende vormen van **onzuiver**-heid. Het worden **evenzovele** **stadia** in de ontwikkeling van wat 'in nuce' **reeds** aanwezig is.

Datzelfde valt te zeggen over de andere concentratie in **Bavincks kerk**-begrip. De ware **kerk** was **voor** hem niet **meer een** concrete **gemeenschap**, maar het sloeg op de **ware** gelovige die er in de kerkgemeenschap is. Diens aanwezigheid maakt een **onzuivere kerk** tot manifestatie **van de ware**. In de optiek **van** Bavinck is **de** ware kerk in deze gelovige organisch gegeven.

We zagen dat de gelovige in zijn kerkelijke keus en zijn dwaling **ge**-bonden blijft **aan** Christus. Wat die gebondenheid betreft moesten we ten diepste denken aan het **geloofs**-vermogen, los **van de geloofs**in-houd. Organisch **opgevat** laat dit **zich** verstaan: met het één is in principe het **ander ook** **gegeven**.

Uit de kiem van de wedergeboorte groeit het **christenleven**, groeit de **kerk** op. En de **variaties** van de in-houd van het geloof zijn **eigenlijk ontwikkelingsvormen** in het groei-proces naar de volkomenheid.

Op **dit** punt aangekomen aarzelt Bavinck. **Hij** is, om zo te zeggen, te gereformeerd **om** te aanvaarden dat de dwaling en de tegenspraak **stadia** zijn in de ontwikkeling van **&** waarheid. Gods **duidelijke Woord** blijft voor **hem de norm**. Maar wat hij m.b.t. de waarheid niet wil, doet **hij door** zijn pluriformiteits-leer wel t.a.v. van de kerk. In **zijn** leer over de kerk aanvaardt hij de **ruimte om** te **dwalen**. Hier ligt de spanning die **veroorzaakt** dat zijn **kerkbegrip** een ander wordt dan Wala-eus had.

De verandering die Bavinck in het **kerkbegrip** ziet, vindt dus niet plaats vlak na de **reformatie** in de 16e eeuw. Ze voltrekt zich onder invloed van de heersende wijsbegeerte bij **hemzelf**.⁵

We hebben hier te maken met een zeer optimistische **19de-eeuwse ontwikkelingsgedachte**: vanuit de kern groeit de kerk via allerlei nuances en **tegenspraak** naar de volmaaktheid. En dat is toch **een** andere werkelijkheid dan de **Schrift** ons toont. Daarin **immers** zijn dwaling,

zonde en ongeloof krachten die **tegen &** vergadering van de kerk worden gemobiliseerd. Het licht schijnt in de duisternis en de **duis**-ternis heeft het niet **gegrepen**!⁶ Het dynamiet van het organisch **denken** heeft bij Bavinck de grensmarkering **van** de ware kerk opgeblazen. De schade bleef vooralsnog beperkt doordat hij Gods Woord als **norm** voor de kerk aanvaardde. Zijn aansluiting bij het organische denken verhinderde deze norm wel **kerkelijk** sanerend door te werken?

5. Winst of verlies

De **kerkelijke** situatie **tegen** het einde van de 20ste eeuw **kent** haar eigen complicaties.

Karakteristiek is **wel &** meerdere kerkgemeenschappen die **dezelfde** belijdenis hebben, **naast** elkaar bestaan. Daarin ligt onmiskenbaar **een** verschil met **de** tijd van Wala-eus **en** (in mindere mate) met die van Bavinck.

In deze situatie kan het verleidelijk zijn om de termen van Bavinck te **hulp** te roepen. **Ze** lijken geschikt om deze wonderlijke toestand theologisch en **praktisch hanteerbaar** te maken. Zo leren we spreken over meerdere ware **kerken** die onderling in zuiverheid verschillen. Levert dat **geen oecumenische** winst op temidden van de **armoede** van de verdeeldheid? De winst hoeft alleen nog verzilverd te **worden** door een samensmelting van wat gescheiden is.

Hoe voordelig dit ook lijkt, men rekent zich rijk aan de **armoede**. Immers, wie zal de **zuiverheid** **meten**? Welke maat zullen we elkaar **nemen**? k dat de maat van **de** eigen traditie? **De eigen trouw**? **Zullen we** letten op wat anderen hebben en wij missen, of **omgekeerd**? Zal het **ieders** eigenaardigheid zijn of, met een modewoord, onze spiritua-liteit?

Wie **gereformeerd** wil zijn zal **zeg**-gen: niets van dat alles. **Gods Woord** alleen is licht. En dit **duide**-lijke Woord is de **norm** voor de kerk. En **inderdaad**, dat belijden we

vanouds: de **ware** kerk is te **kennen** aan de zuivere prediking.

Trouwens, **ook** als we leren denken in gradaties van meer of mindere zuiverheid, **kan** dat **alleen** bij de gratie **van** een standaard die de zuiverheid aangeeft. **De** normvraag blijft! In dat licht verliest Bavincks constructie iedere zin.

Wie haar niettemin kopieert **be- werkt** dat **Gods Woord als norm** wordt gehinderd door wat ieder voor de zuiverheid **ervan** houdt. Langs **deze** weg wordt onze subjectieve opvatting **onze** maat en **zal de prediking het licht** van Gods Woord **verduisteren**.

Dat levert **ons** niet de oecumenische winst van **de eenheid in het ware** geloof, **maar** een gemeenschap **waar** die eenheid ontbreekt, **een** pluralistische gemeenschap vol subjectivistischewillekeur. Zo zal het **zijn**, ook al **kan de gereformeerde signatuur van de kerken waar** het om gaat, de schutkleur **zijn** die dit verlies enige tijd camoufleert. We zagen de dubieuze herkomst **van de onderscheiding van meer en minder zuiver in de Nederlandse gereformeerde theologie**. Het **heeft** inderdaad de **weg** gebaad **naar** een oeverloos pluralisme. Indien **wij** ons spraakgebruik daarbij aanpassen, dan valt te **voorzien** dat de belijdenis van de **ware kerk** en de zuivere prediking geen lang leven meer beschoren is.

6. Gelukkige tweelingen

Vera en pura zijn onafscheidelijke tweelingen. Zo zagen we deze twee woorden in **ons** eerste artikel. Het is geen **naïviteit** dat de belijdenis ze met **elkaar** combineert. Het is **ge- base d** op de duidelijkheid van **Gods Woord**. **Dankzij dat Woord** is er zuivere prediking en **kunnen we** keer op keer instemmen met 'de **ware** en volkomen **leer** van de verlossing die in de **kerk alhier ge- leerd** wordt! Zijn vera en pura dan geen **gelukkige** tweelingen? Het gaat om onze **verlössing**. Gods heldere **Woord** is het licht des **lë- vens!**

De katholiciteit **van de kerk** bestaat dan ook niet door het samenvoegen van **een** aantal **tradities**. Ze is geen optelsom van menselijke interpreta- ties **van het evangelie**. **Ze wordt niet** gevonden door de vermenging van een aantal gradaties van zuiver- heid noch ook in **een** bundeling van verschillende spiritualiteiten. Gods Woord alleen is licht. Dat zal al onze tradities, eigenaardigheden en spiritualiteiten **moeten** doorlich- ten. De **katholieke kerk** wordt ge- vonden **onder** het **gezag** van Gods Woord en daarom met de belijdenis die dit **Woord** naspreekt.

Alleen op deze **weg** kan de **kerk** herkenbaar blijven en **kunnen** de volken wandelen in het schijnsel van Hem die het licht der wereld is.

¹ Voor de verkorte weergave van de gebruik- te literatuur verwijs ik naar de aantekenin- gen bij de voorgaande afleveringen.

² Hier is te denken aan de artikelen 2, 5 en 7 van de Nederlandse Geloofsbelijdenis.

³ Verg. voor een schets van het organische denken Veenhof, *Revelatie*, 250vv.

⁴ *Kath.*, 40. De hoofdwaarheden zouden af- zonderlijke aandacht waard zijn Volgens O. Weber zijn deze waarheden 'das Ganze der gemeindereformatischen Lehre', aldus ('Die Einheit der Kirche bei Calvin', in: J. Moltmann (hersch.), *Calvinstudien*, Neukir- chen 1960, 140). Het gaat kennelijk niet zo- zeer om een concentratie maar om overeen- stemming met & Schrift. Bavinck gebruikt de anti-sektarische strekking van deze hoofd- waarheden. Die strekking is er inderdaad, maar wel op een andere manier. Calvin pro- testeert met deze hoofdwaarheden ernstig te- gen het breken met de kerk (*Institutie*,

W., 1.12) en tegen de lutherse onwil te over-

eenstemming (*Opera Calvini*, M, 49, 50). Bovendien combineerthij ze met zijn opvat- ting over de kenmerken van de kerk. Daar- om kunnen deze waarheden niet gebruikt worden om te wijzen op een eenheid in de verdeeldheid, waarbij de kenmerken niet meer functioneren, mals bij Bavinck het ge- val is. E.e.a. wordt niet onderkend door C. Veenhof, *Volk van God*, 142-159, en Diermanse, a.w. 107v., 265vv.

⁵ In dit verband is het illustratief dat Ba- vinck zich aansloot bij & ontwikkeling van het kerkbegrip die hij zag. Ook als we er aan voorbij gaan dat deze ontwikkeling niet was zoals hij zag, blijft staan dat deze aanslui- ting kritiekloos was. Wordt de geschiedenis van de theologie hier niet *autonoom*, wals een organisch proces zich ontwikkelt? De vraag kan gesteld worden of zijn inzet om het verleden te verwerken met het oog op de eigen tijd, hem niet te weerloos heeft ge- maakt voor de autonomie van het organisch geaspireerde historisme. Verg. Veenhof, *Re- velatie*, 111-116 en 119-121, over het histo- risch kader en de historische zin van Ba- vincks werk. Verg. voor het historisme J. Klapwijk, *Tussen historisme en relativis- me*, Assen 1970. 1-50.

⁶ Joh. 1:5, 11v.; 3:19.

⁷ Als Trimp (*Radix*, 21, 88) meent dat het 'niet **meer weten**' van Bavinck 'hem alle ja- ren van zijn hoogleraarschap heeft bege- leid', en dat dit 'stellig niet speciaal te ma- ken heeft met zijn contacten met de ethische richting, en evenmin met 'twijfels van de ou- derdom', is dat niet onjuist. Bavinck was zich van meet af aan bewust van de kritiek op de pluriformiteitsleer. Toch blijft naar mijn idee wat buiten beeld dat Bavincks con- ceptie twee conflicterende lijnen kent. Zou het 'niet meer' er niet op duiden dat Ba- vinck dit conflict steeds **meer** ging voelen zonder een oplossing te weten?

⁸ Ik denk hier aan de vraag die in de Gerefor- meerde kerken bij verschillende gelegenheden (doop, belijdenis en bevestiging van ambtsdragers) wordt gesteld: 'belijdt u, dat de leer van het Oude en Nieuwe Testament, die in de Apostolische Geloofsbelijdenis samengevat en hier in de christelijke kerk geleerd wordt, de ware en volkomen leer van de verlossing is?'

TWEEVERDIENERS: DE EMANCIPATIEDRIFT VOORBIJ

M. Wilcke-van der Linden

Samenleving

Nederland is op weg een maatschappij van tweeverdieners te worden. In 1991 telde ons land meer twee- dan eenverdieners: ongeveer 1,9 miljoen tegenover 1,2 miljoen. Het aantal dubbelinkomens groeit jaarlijks met zo'n zes procent. Meestal gaat het om een fulltime werkende man en een vrouw met een (kleine) deeltijdbaas. Steeds meer getrouwde vrouwen verrichten dus betaald werk, al gebeurt dat uit verschillende motieven. Sommigen vinden in het huishouden onvoldoende bevrediging, anderen willen hun opleiding ten nutte maken of houden te veel van hun vak om het los te laten. Het aantal vrouwen dat buitenshuis gaat werken om het gezinsinkomen aan te vullen uit financiële noodzaak, neemt de laatste jaren toe. Het is dus bepaald niet zo dat de toename van buitenshuis werkende vrouwen alleen maar voortkomt uit een innerlijke emancipatiedrift.

Deze ontwikkeling zal zich de komende jaren geleidelijk doorzetten, mede als gevolg van het overheidsbeleid. Maatregelen van de overheid in dit verband hebben grote gevolgen voor gezinnen met kinderen: bezuinigingen op kinderbijslag, studiefinanciering, stijging van lesgeelden en een gelijktijdige beperking van de regeling tegemoetkoming studiekosten. Gezinnen worden als het ware naar het tweeverdienerschap gedreven. Van een gezinsvriendelijk beleid is bepaald geen sprake. De motieven voor het overheidsbeleid zijn tweeledig: emancipatie (vaak als

emancipatie gepresenteerde) bezuiniging.

Emancipatie

Minister Melkert (sociale zaken en werkgelegenheid) is duidelijk voorstander van economische onafhankelijkheid van de gehuwde vrouw. Een vrouw zou zich pas echt ontplooiën als ze over een eigen inkomen beschikt, onafhankelijk van haar man. Het traditionele kostwinnersmodel – waarin betaald en onbetaald werk gescheiden zijn – moet in zijn visie plaats maken voor het zgn. combinatiemodel. Dit model, waarin mannen

en vrouwen betaald werk en zorgtaken combineren, is volgens Melkert 'het patroon van de geëmancipeerde en economisch zelfstandige burger'. Hij vindt de herverdeling van arbeid een belangrijke sleutel tot gelijkheid van mannen en vrouwen. Maar dan is het volgens hem wel noodzakelijk dat mannen in toenemende mate zorgtaken op zich nemen.

De nadruk op zorgarbeid door mannen is nieuw in het emancipatiebeleid. Men had gehoopt dat herverdeling van betaalde arbeid ook zou leiden tot herverdeling van onbetaalde arbeid, maar dat is een illusie gebleken. Kennelijk heeft men ingezien dat vrouwen door het gevoerde beleid er alleen maar taken bijkrijgen. De arbeidsdeelname van vrouwen is de laatste jaren flink gestegen (50% van het aantal vrouwen tussen 15 en 54 jaar), maar de verantwoordelijkheid voor het huishouden en de zorg voor de kinderen blijven vooral op hun schouders rusten. De bijdrage van de man in het huishoudelijk werk blijft minimaal. Vandaar dat nu de beurt aan de man is om te emanciperen.

Bezuiniging

Het huidige inkomensbeleid neemt het individu als uitgangspunt en houdt te weinig rekening met gezinsverantwoordelijkheden. Waar het voor de staatskas voordeliger is, wordt echter naar het totale gezinsinkomen gekeken. Met name grotere gezinnen zijn de dupe van dit dualisme. Daar waar gezinsverantwoordelijkheden het zwaarst drukken, is de behoefte aan een tweede inkomen het grootst; een dilemma, dat zich met name in ortho-

doxe **kringen** uitdrukkelijker manifesteert. **Voor** moeders van grotere **gezinnen** kan een betaalde **baan** financieel noodzakelijk en het niet hebben ervan pedagogisch noodzakelijk **zijn**.

Taakverdeling

Het is van belang **onze** mening ten aanzien van de taakverdeling binnen het **gezin** opnieuw te **toetsen**. De taakverdeling mals wij die **tot** nu toe **kenden**, is geen bijbelse **norm** die voor alle tijden en plaatsen gold, of zou moeten gelden. Veranderingen in de **arbeidsverdeling** vragen om een genuanceerdere benadering van het **begrip** **kostwinnerschap**. **Door** een eventuele **verkort**ing van de **werkweek** zal **&** **kostwinner** een **redelijk** deel van de week **thuis kunnen** doorbrengen. **Zo** wordt het vaker mogelijk dat man en vrouw beiden betaald **werk** verrichten in combinatie met zorgtaken thuis. Ook de financiële noodzaak **om** een aanvullend **inkomen** binnen te brengen, is bij **arbeidsduurverkort**ing eerder aan de orde. Het 'anderhalf-gezinsinkomen' bijeengebracht door beide echtgenoten, zal een tamelijk normaal verschijnsel worden. Man en vrouw **kunnen** hun zorg- en arbeidstaken dan **anders** verdelen **zonder** dat dit **ten koste hoeft te gaan** van de **zorg** in het gezin. Herziening van het huwelijksformulier op dit punt is **ook** om die reden actueel. Het is **geen** knieval voor de tijdgeest, **maar** een erkenning van het feit dat kerken terughoudend behoren te zijn waar het de taakverdeling binnen het gezin betreft.

Onderwaardering

Nu thuisblijvende moeders **langza-**
merhand een minderheid **gaan** vormen, is het **gevaar** **aanwezig** dat de onderwaardering van vrouwen die fulltime de zorg **voor** kinderen op zich nemen, toe **gaat nemen**. **Niet** langer moet de buitenshuis **werken-**
de moeder zich verdedigen, **maar** de thuisblijvende. En dat **terwijl** de

taak van een huisvrouw verantwoordelijker is dan menig **betaalde baan**. Want het gezin is van onschatbare **waarde** voor de **maatschappij**. De waarden en **normen** die daar aangeleerd worden, zijn voor een stabiele samenleving van groot belang. Het maatschappelijke belang van de (onbetaalde) zorg **voor** kinderen, zal meer erkend en **economisch** vertaald moeten worden.

Gezamenlijke verantwoordelijkheid

De nadruk die in het **overheidsbeleid** wordt gelegd op de zorgverantwoordelijkheid van de man, is terecht. Zorg is een waarde die niet **alleen** aan vrouwen moet worden toegekend. Samen dragen **man** en **vrouw** de verantwoordelijkheid voor hun gezin. Als door een veranderende arbeidsdeling de man meer thuis en de **vrouw** meer in het arbeidsproces is opgenomen, kan aan die gezamenlijke verantwoordelijkheid wellicht **méer** inhoud worden gegeven dan binnen de **traditionele** taakverdeling.

Nadere bezinning

Het is goed **ons** te bezinnen op de mogelijkheden om betaalde arbeid en **zorgtaken** te combineren. Deeltijdarbeid en flexibilisering van werktijden kunnen zinvol zijn evenals gunstiger verlofregelingen bij gezinsuitbreiding of ziekte. Dat de gemiddelde leeftijd waarop een vrouw haar **eerste kind** krijgt in ons land zo hoog is (28 jaar), komt mede door de **problemen** die het combineren van **werk** en zorg met zich meebrengt.

Bij de bepaling van **onze** houding tegenover het **overheidsbeleid** is het zaak niet in een reactiehouding te vervallen, maar standpunten en **opvattingen** over taakverdeling en **tweeverdienerschap** grondig tegen het licht te houden. En te blijven opkomen **voor** de vrijheid om te kiezen voor **fulltime verzorging** (m/v) van de kinderen.

Ik dank U lieve Here

Ik dank U lieve Here
want Gij bewaarde mij
door het gevaar te keren
bij nacht en ongetij.
De tunnel van het duister
houdt mij niet langer vast,
Gijroept mij en ik luister,
door morgenlicht verrast.

U wil ik dankbaar loven,
mijn God en hemellicht.
De nacht is weggeschoven,
de dag is opgericht.
Als dag en nacht verschillen,
verlicht dan deze dag:
breng al wat ik zou willen,
Heer, onder uw gezag.

Verleen mij te geloven
in Jezus, Zoon van God.
Hij komt mijn kwaad te boven,
Hij is uw hoogste bod.
Want Gij hebt op zijn schouders
de heerschappij gelegd.
Gij zult mij niet onthouden
wat mij is toegezegd.

Die hoop doet mij herleven
zoals de morgen daagt.
Laat mij dan liefde geven
aan hem die mij belaaft.
Dat ik hem niet veroordeel,
maar liefheb als mijzelf,
niet zoek mijn eigen voordeel,
maar zijn geluk opdelf.

Wij loven U, wij laven
ons aan uw goedheid, Heer,
uw hemelsbrede tafel,
vandaag en altijd weer,
die heel de wereld spijzigt
door Christus' vlees en bloed.
Uw naam is zeer te prijzen,
want Gij zijt groot en goed.

Ich dank' dir, lieber Herre
naar Johann Kolros – 1535
Herdichting Ria Borkent – 1996
Melodie: Liedboek Lied 409

Eelisatie en zending

Onmogelijk

Het doel van alle evangelisatie- en zendingswerk is, dat **mensen** discipelen, **volgelingen van Christus** worden. **Dat** zit dieper dan alleen dat **mensen** je boodschap wel geloven en ook **Jezus Christus** gaan belijden als Zoon van God. Wie echt **Jezus Christus** wil volgen, die moet zich **bekeren**. Die moet zich van zijn of haar levensweg afkeren en de **weg van Christus** inslaan. Die moet zichzelf gaan verloochen. Die moet sterven, **om weer op te staan**. Die moet opnieuw geboren worden. Kort gezegd: we proberen iets onmogelijks te bereiken! Nicodemus zei het al: hoe kan iemand voor de tweede keer in de moederschoot ingaan en opnieuw geboren worden? Ook de apostel Paulus schreef dat: niemand is er die God zoekt, zelfs niet één! Mensen vinden het van nature verwerpelijk om God te erkennen. Zij moeten er niet aan denken. Dat kom je ook tegen in het evangelisatiewerk: deuren worden dichtgeslagen, **folders** verscheurd, gesprekken **smoren** in verwijten naar God en de kerk toe. Zelfs de meest uitgedachte methode levert maar weinig op.

Wij kunnen ook geen mensen overtuigen en bekeren. Christus zei dat al tegen Nicodemus: je moet **wederom** geboren worden. Dat woordje 'wederom' kan in het Grieks ook 'van boven af' betekenen (zie Joh. 3 : 3). Even later spreekt de Here dan ook over de Heilige Geest, Die dat **wel** kan. **Daar** is Hij dan ook de Schepper-Geest voor. Die kan ook 'opnieuw-scheppen'. In Genesis 1 : 2 zien we Hem als een vogel boven z'n broedsel, bo-

ven de nog woeste en lege aarde zweven. Niet veel later blaast de **HERE** God de mens de levensadem in, **temidden van een schepping** vol van leven.

Deze Geest gaat nog steeds deze wereld door. Hij kan wat mensen niet kunnen: overtuigen.

Elenctieik

In het Grieks is het woord voor overtuigen 'elengchein'. Van dit woord is onze zendingsterm 'elenc-tiek' afgeleid. Bij Homerus had dit woord nog de betekenis van 'te schande maken', maar later verschuift de betekenis naar 'overtuigen van schuld', 'schuld bewijzen, weerleggen'. Deze betekenis zien we ook terug in het Nieuwe Testament. Daar is elengchein 'iemand zijn zonden voorhouden en tot bekering oproepen'. Bijvoorbeeld: In Judas : 15 staat: 'Zie, de Here is gekomen met zijn heilige tienduizenden, om over allen de vierschaar te spannen en alle goddelozen a te straffen (= elengchein) voor al hun goddeloze werken...'

Of Mattheüs 18 : 15, waar Jezus zegt: 'Indien uw broeder zondigt, ga heen, bestraf hem onder vier ogen'. Zie ook Johannes 3 : 19 en 1 Timotheüs 5 : 20. De **tem** wordt ook in Johannes 16 : 8 gebruikt voor de Heilige Geest. Hier komen we nog uitgebreid op terug. Zoals u ziet wordt 'elengchein' vaak met 'bestrafen' vertaald. Deze vertaling is soms wat te sterk. In ieder geval wat eenzijdig. Het woord elengchein is het beste te vertalen met 'aan het licht brengen,

bewijzen, overtuigend met bewijzen aantonen en zo iemand overtuigen'. In Mattheüs 18 betekent dit &t wanneer je broeder zondigt, dat je naar hem **toegaat** en onder vier broederogen met hem spreekt en **hem** ervan probeert te overtuigen dat hij in zonde leeft. Je hebt dat geconstateerd. En nu ga je met je Bijbel in de hand naar hem toe en probeert hem ervan te overtuigen. Wil hij niet luisteren, dan neem je daarna nog één of twee **gemeenteleden** met je mee om je getuigenis kracht bij te zetten. U begrijpt wel &t het 'bestrafen' er wel bij kan komen, vooral als er geen bekering volgt, maar dat dit niet echt het doel is. Doel is dat die broeder de zonden loslaat en **leeft**. Dit 'aan het licht brengen van zonde, ontmaskeren' is dus ook een taak van de zending (en de evangelisatie). Elenc-tiek is de wetenschap die zich bezighoudt met het overtuigen van zonde. In speciale zin: de wetenschap die alle valse religie ontmaskert als zonde tegen God en oproept tot de kennis van de enige, ware God. (Zie J.H. Bavinck in: *Inleiding in de zendingswetenschap*, Kampen 1954, p. 223.) Steeds gaat het om de vraag: 'wat heb je met God gedaan?'

De Schrift

Ik heb in feite al aangegeven hoe je moet overtuigen, nl. met de Schrift. Dit lijkt misschien voor de hand liggend. Dat is het niet. In de eerste eeuwen hebben veel apologeten (dat zijn verdedigers van het christelijke geloof) gedacht dat dit door middel van de rede moest. Allerlei mythen en legenden moet je met redelijke argumenten uiteenrafelen en ze in hun dwaasheid en zinloos-

heid blootleggen. De apologeten dachten met de menselijke rede, de logos, een machtig wapen in handen te hebben. In die tijd waren er ook al reeds Griekse en Romeinse wijsgeren die zich aan de betovering van de mythe hadden onttrokken en door de logos tot het inzicht waren gekomen dat er slechts één goddelijk wezen is. In deze logos zagen de christelijke apologeten (mals bijv. Justinus Martyr) een afspiegeling van de grote Logos, het Woord, dat in Christus vlees geworden is. Daarom verdienen deze heidenen de naam christen, ook al hebben zij Christus nooit gekend. Justinus Martyr schreef:

(Apologia, I, 46)

Nu is de Logos (uit Johannes 1) wel wat anders dan de logos, de rede. Toch zit er wel iets begrijpelijks in: de goden waarin het volk van Griekenland, Rome enz. geloofde, waren zeer menselijke jaloers, overspelig, zondig, vol leugenen en geroddel. Deze goden doorzien als projectie van fantasierijke mensen, is niet zo moeilijk. Hoevelen waren niet overtuigd van het bestaan van deze goden! Toch zette deze gedachte door. Ook de grote theoloog Thomas van Aquino zegt dat het mogelijk moet zijn met appèl op de rede heidenen te overtuigen dat er slechts één God is, dat er een leven na dit leven is, enz. De rede is dus het vaste punt van waaruit de mens toch minsten in het voorportaal van het christelijke geloof gebracht moet (kunnen) worden. Trouwens: deze gedachte leeft nog. Iemand als dr. H.M. Kuitert wil ook dat de rede, de wetenschappelijke argumentatie, de maatstaf is bij het beoordelen van de godsdiensten. Hij is namelijk zeer bang voor projectie, wensdromen van mensen (dat is terecht), maar ook voor een autoritair openbaringsbegrip, waarbij mensen

beneden beweren dat iets van boven komt, van God of goden. Omdat alle godsdiensten zich op openbaring beroepen, moet er een maatstaf gevonden worden. Voor Kuitert is dat de wetenschap. (Dit is niet terecht. Ook al kunnen we op veel punten gebruik maken van wetenschappelijke ontdekkingen, de wetenschap reikt niet zó ver, dat die op religieus terrein gezaghebbend kan zijn.)

De Reformatie heeft dit, nogal optimistische rede-denken doorbroken. Het woord 'elengchein' wijst al in een andere richting: dit is niet in de eerste plaats door argumenten de onzinnigheid van het heidendom in het licht stellen, maar het is allereerst van zonde overtuigen, ontmaskeren: wat heb je met de (openbaring van de) levende God gedaan? Waarom heb je de duisternis liever gehad dan het licht?

Ja, het is waar dat de Bijbel ook wel spot met de dwaasheid van het heidense geloof. Lees Jesaja 44 maar eens: hoe een man van een stuk hout een god maakt waar hij voor knielt en een vuurtje om zich te wannen. Of Romeinen 1, waar Paulus op de dwaasheid wijst om de openbaring van de levende, onvergankelijke God, de Schepper, te vervangen door het beeld van een schepsel, een dier.

Maar: de spits van de Schrift is altijd gericht op het zondige karakter van de afgodendienst. Het is Godonterend. Het is vergoddelijking van de schepping. Ja, het is een heimelijke vlucht van een mens die beseft dat er een leven & God is, waarvan heel de schepping spreekt, maar die deze God niet wil. Deze zonde is voor God daarom ook zo groot, omdat uit heel de schepping en de Schrift blijkt hoe groot Hij is. Dat bleek al in het Paradijs: alles was 'zeer goed'. Als Adam en Eva deze God wantrouwen, opstandig zijn, voor Hem vluchten, is de verontwaardiging van God groot. Sindsdien is de Here bezig om in woorden en daden te tonen & Hij goed is en betrouwbaar. Het 'verslag' van deze woorden en daden

staat zwart op wit in de **Schriften**. Die zijn het overtuigende bewijs. Als die niet overtuigen, zullen redelijke argumenten dat ook niet, hoe redelijk de Schriften zelf verder ook zijn. Het probleem is namelijk dat de mens zelf niet zo redelijk en objectief is. Mensen kunnen veel verdringen en ontkennen.

Zoals gezegd is het het specifieke werk van de Heilige Geest om mensen te overtuigen en tot geloof te brengen. In Johannes 16 spreekt de Here Jezus hierover en ik zou op dit schriftgedeelte nog terugkomen. Eerst maar even de verzen waar het over gaat:

'En nu ga Ik heen tot Hem, die Mij gezonden heeft, en niemand van u vraagt Mij: Waar gaat Gij heen? Maar omdat Ik dit tot u gesproken heb, heeft droefheid uw hart vervuld. Doch Ik zeg u de waarheid: Het is beter voor u, dat ik heenga. Want indien Ik niet heenga, kan de Trooster niet tot u komen, maar indien ik heenga, zal Ik Hem tot u zenden. En als Hij komt, zal Hij de wereld overtuigen van zonde, en van gerechtigheiden van oordeel; van zonde, omdat zij in Mij niet geloven; van gerechtigheid, omdat Ik heenga tot de Vader en gij Mij niet langer ziet; van oordeel, omdat de overste dezer wereld geoordeeld is. Nog veel heb Ik u te zeggen, maar gij kunt het thans niet dragen; doch wanneer Hij komt, de Geest der waarheid, zal Hij u de weg wijzen tot de volle waarheid; want Hij zal niet uit Zichzelf spreken, maar al wat Hij hoort, zal Hij spreken en de toekomst zal Hij u verkondigen. Hij zal Mij verheerlijken, want Hij zal het uit het Mijne nemen en het u verkondigen. Al wat de Vader heeft, is het Mijne; daarom zeide Ik: Hij neemt uit het Mijne en zal het u verkondigen'.

(Joh. 16 : 5-15)

Parakleet

Christus zegt deze woorden vlak voor Zijn sterven. Hij heeft met Zijn discipelen Pascha gevierd en

sprak over Zijn heengaan. Zijn discipelen moeten apostelen worden. Zij **moeten** als Zijn getuigen de **w**ereld in. Voor de discipelen is dit te zwaar: zij begrijpen **nog** maar **weinig** van de lijdensweg van Christus. Zij 'kunnen het thans niet dragen' (vs. 12). Dat heeft **Hij** ook al voorzegt. Want de discipelen mogen met **een** geweldig mooie boodschap de wereld in. **Een boodschap** over **een God** die niet ver is en **koud**, maar die de wereld zó liefhad dat Hij Zijn **eigen Zoon** in de wereld zond om door Zijn sterven de wereld te redden. In **welk** mensenhart zou dit ooit opgekomen zijn?

Maar Christus moet nog gaan **sterven**. De discipelen moeten nog heel veel zien **voordat** zij ooggetuigen **kunnen zijn**. Ja, en dan moet de Geest van Christus nog komen om hen in de voile waarheid te leiden.

Daarbij: de wereld zit **niet** op deze boodschap te wachten. **Integendeel**: Johannes schreef al dat de wereld de **duisternis** liever had dan het licht. Zij zullen vervolgd **worden**, **gehaat**, gedood.

Daarom belooft Hij zijn discipelen de **Trooster**. Letterlijk **staat er de 'Parakleet'**. Dat is iemand die je **erbij kunt roepen** om je te helpen, om met je te spreken. Dat **kan** troosten **zijn**, als je verdriet hebt, maar ook **raadgeven** als je om raad verlegen zit, of zelfs **bestraften**, vermanen, als je zonden gedaan hebt.

Hier wordt **Hij** 'de Geest van de waarheid' genoemd. Dat is dan ook het centrale werk van de Heilige Geest van Christus: Hij zal **komen** om in een wereld vol van leugen en verdringing de waarheid aan het licht te **brenge**n. **Hij zal de wereld overtuigen** (vs. 8). Dit **woordje** betekent: d.m.v. bewijzen duidelijk **maken** wat de waarheid is; leugen ontmaskeren, de bewijzen op tafel leggen, de feiten.

U voelt wel, we zijn hier wat in de sfeer van de rechtszaal en de **Heilige Geest zorgt er voor dat** de feiten

op tafel liggen. Als Parakleet is Hij in de rechtszaal een 'voorspreker', een soort **advocaat**.

Maar: dan eerst een advocaat voor **God!**

Want God heeft een zaak met de wereld! Een rechtszaak.

Zijn beschuldiging is dat Hij het Licht in de wereld deed schijnen, al vanaf het Paradijs, maar **dat** de wereld de duisternis liever had. De wereld heeft de Levende **God niet** willen kennen. Zelfs **toen** Hij het liefste zond wat Hij had, **Zijn eniggeboren Zoon**, ontmoette **Hij** alleen maar haat en afkeer. In Joh. 15 : 25 zegt Jezus: 'Zij hebben mij zonder reden gehaat'.

Gegeseld, gekruisigd, gedood: **zonder reden**.

Maar, zegt Christus, **de wereld is nog niet van Mij af! Nog niet klaar met Mij! Ik ga wel heen, maar ik zal de Parakleet zenden**, de Geest der waarheid en Die zal de Waarheid **alsnog** aan het licht brengen. De waarheid achter **Mijn** sterven en opstanding. 'Hij zal het **uit** het Mijne nemen en het u verkondigen', zegt **Hij** in vs. 15. 'Hij zal Mij verheerlijken' en de wereld **overtuigen** van de waarheid. Hij is de voorspreker voor **God** in het proces dat **Hij met de wereld heeft**: 'wat heb je met **het** Licht gedaan?'

Hij zal de wereld overtuigen 'van zonde en van gerechtigheid en van oordeel'. **Hij vertelt ook** dadelijk wat Hij daarmee bedoelt: Hij zal de wereld **met de stukken** aantonen dat **het verkeerd is, zonde**, om niet in Christus te geloven, als de **Zoon van God**.

Hij zal laten zien dat Hij de Zoon van God is en dat je **nu niet meer ongestraft** aan Hem voorbij kunt gaan. **Hij** zet ieder mens voor het kruis neer op Golgotha, door de boodschap van het Evangelie, en wijst ons op de lijdende **Zoon van God**: zó lief had God de wereld... Zijn eigen Zoon!!

Vandaar dat God in **zijn** Evangelie **daar** ook zoveel nadruk op legt: 'Hij is de **Zoon van God!**' Niet

maar een schepsel, een **zondig** mens, maar Zijn **Zoon**. Zó lief... Wie **nù** nog niet gelooft...

Hij zal overtuigen van gerechtigheid:

'omdat **Ik** heenga tot de Vader en gij Mij **niet langer ziet**', d.w.z. de opstanding en hemelvaart van Christus is het overtuigende bewijs dat Christus de **Zoon** van God is en dat Hij misschien door mensen **verworpen** wordt, maar voor **God is Hij heilig en goed**, rechtvaardig. Hij had gelijk toen Hij zei: Ik ben Gods **Zoon**. Hij had gelijk toen Hij voor Kajafas zei: Ik **ben** Gods **Zoon** en van nu aan zult **gij** de Zoon **des** mensen zien, gezeten aan de rechterhand van de Macht en komende op de **wolken** des hemels. Kajafas scheurde toen zijn klederen en schreeuwde: 'Godslastering! Wij hebben geen getuigen **meer nodig**, hij is des doods **schuldig!**' Christus' hemelvaart, als de Vader Zijn Zoon **weer** thuishaalt, zal **bewijzen**: die Jezus had gelijk.

Hij zal getuigen van oordeel:

'want de overste van deze wereld is geoordeeld!' Dat wil zeggen: de Heilige Geest zal duidelijk **maken** dat Christus' kruisdood de **dood** van de satan inluidt, **de aanklager**, de slang. Er is nu een nieuwe Heer: Jezus Christus aan de rechterhand van God.

En iedereen die niet **déze** Heer volgt, valt ook onder dat oordeel. Letterlijk **staat er** voor het **woordje** 'oordeel' het **Griekse** woordje 'crisis'. **Dát** gaat de Heilige Geest nu in **ieders** leven neerleggen: crisis, dat Gods oordeel over je leven gaat als je **Jezus niet** volgt. Hij **brengt** onrust in je leven, Hij brengt het zwaard, het scherpe **woord** van God dat zonde **veroordeelt** en op roept tot **bekering**. De Joden dachten: nu die lastige Jood uit **Nazareth gestorven is**, hebben wij **einde**lijk **rust**. We zijn **van Hem** af! Maar wat blijkt: de wereld is nog lang niet van Hem **af**. Vijftig dagen

na Zijn kruisiging en sterven staat Hij er weer: op de Pinksterdag staan de discipelen in vele talen te spreken over deze Jezus. En wéér is Jeruzalem in rep en roer.

Zij overtuigen van zonde: in Handelingen 2 beschuldigen de apostelen de Joden ervan dat zij de Christus gedood hebben. Een man 'is van Godswege aangewezen door krachten, wonderen en tekenen die God door Hem in uw midden verlicht heeft...' (vs. 22)

Zij overtuigen van gerechtigheid: want God heeft deze Jezus opgewekt uit de dood. Hij heeft Hem opgenomen in de hemel en aan Zijn rechterhand gezet en de Geest die Hij beloofde, Vader (Joël 2) en Zoon (Joh. 14-16), die is vandaag uitgestort: u ziet en hoort het Zelf! Zij overtuigen van oordeel: 'wat moeten wij doen?', vragen de luis-teraars. En Petrus antwoordt: u moet zich bekeren en laten dopen, zodat u vergeving van zonden ontvangt.

Zo brengen die apostelen honderden levens in de krisis: Gods oordeel ligt erop wanneer er geen bekering is.

Ook een Trooster

Toch is de Heilige Geest ook iemand die troost geeft, tot rust brengt, nadat Hij je onrustig gemaakt heeft. Dat is ook belangrijk voor het evangelisatiewerk. Dat begon al bij de discipelen. Zij moesten getuigen zijn van de waarheid over Christus (Joh. 15 : 26, 27).

Met hun ogen en oren de feiten registreren. In het proces van God met de wereld moesten zij de getuigenverklaring afgeven.

Maar: wat wisten zij ervan? Wat begrepen zij? Hoe zouden zij de haat van de wereld verdragen? Daarom belooft Christus de Heilige Geest: die zal jullie in de waarheid leiden, jullie ogen openen, jullie verstand, jullie mond. NU begrijpen jullie het nog niet, maar Hij zal jullie met verlichte ogen laten terugzien.

Dit is ook gebeurd: de discipelen staan op Pinksteren in het openbaar van de waarheid te getuigen. Zij hebben die waarheid ook opgeschreven: het staat voor eeuwig zwart op wit.

Wij mogen deze waarheid over Christus de wereld indragen, verkondigen. En zo veel onrust brengen in mensenlevens.

We mogen ook rust brengen. Want die Heilige Geest, Die Advocaat voor Christus, Die eerst onze aanklager was, wordt, wanneer we tot geloof komen, onze Advocaat! Want de Geest wijst de weg van het Licht: Christus. Maar wat is dat lopen niet vaak moeilijk! Je zou vaak weg willen kruipen voor zoveel waarheid en licht. Voor de God die dwars door ons heen kijkt en voor Wie we ons niet verbergen kunnen, wanneer de satan ons (opnieuw) tot zonde verleid heeft. Wie oprecht gelooft wordt dan door Heilige Geest (opnieuw) op het kruis op Golgotha gewezen: daar is het oordeel van God over Zijn kinderen gedragen, daar is de overste van deze wereld, de satan, geoordeeld.

Dat zijn de feiten.

Wij mogen in dit proces een rol spelen. Wij mogen het getuigenmateriaal aan anderen voorleggen. De feiten.

Of anderen zich willen laten overtuigen is een andere zaak. Dat is niet aan ons. Dat is de keuze van ieder mens.

Dit alles heeft ook betekenis voor onze manier van evangeliseren. Het betekent namelijk dat we door ons leven en werken en spreken heen, de Geest zijn werk moeten laten doen. We moeten oppassen voor allerlei redeneringen, hoe treffend die ook kunnen zijn. Het eerste is dat we gewoon vertellen wie Christus is en dat God terecht diep verontwaardigd is dat wij niet met Hem willen leven. Het feitenmateriaal moet op tafel komen. Alleen dat kan mensen overtuigen. Want door de feiten werkt de Geest.

C. van der Leest

B

boekbespreking

GAAT DE DOMINEE VOORBIJ?

'Dit boekje gaat over dominees. Het is geschreven voor dominees, voor kerkenraadsleden en andere gemeenteleden.' Aldus de auteur in het 'Woord vooraf'. In het vervolg van **zn** boekje maakt hij dit waar. Allerlei aspecten van het predikantschap komen aan & orde: de veranderde samenleving, waarin ook de predikant zelf veranderd is: hij heeft de hoge hoed afgezet, om maar iets te noemen; het vóórkomen en voorkómen van overspanning, met een uitweiding over de 'Zeven' uit Hand. 6; een rede van ds. Fernhout over de predikant; de noodzaak voor de predikant zorg te dragen voor het eigen geloofsleven; de dominee als prediker; de functie van het ondertekeningsformulier; problemen en conflicten rond een predikant. Hier en daar had ik graag wat meer systematiek in het boekje gezien; dan waren de thema's wat minder verbrokkeld aan de orde gesteld en hadden verschillende onderwerpen grondiger uitgespit kunnen worden dan nu gebeurt. Maar afgezien hiervan: Blok weet zo te schrijven dat de verschillende daden — en — er allemaal hun winst mee kunnen doen.

M.J.C. Blok, *Gaat de dominee voorbij?* Een boekje voor dominees en andere kerkang-
gers, Uitgeverij Oosterbaan & Le Cointre
b.v. te Goes, 136 blz., f. 16,50.

Synode-impressies

De **generalesynode** van Berkel en Rodenrijs is op reces, op vakantie. Maar in dit blad krijgt u elke week de groeten van Berkel. Want **straks** is het **zomaar** afgelopen. **We op bezoek wil komen moet dat nu al in zijn** agendazetten, of haar agenda. U hoeft **niet** op de bonnefool te komen, want het reces is lang genoeg om de agenda van de volgende vergaderweek vooraf te kunnen **publiceren**. **Hef b leuk op de synode,** zelfs als artikel 65 Kerkorde aan de orde is. Dat ziet u aan de **zusters** van vrouwenvereniging 'Solo Fide' uit Capelle aan den IJssel. Misschien let een rapporteur ook wel een beetje meer op zijn presentatie met **zulk** bonafide publiek op de voorste rij.

Ds. De Jager van Berkum met ds. Songok uit Kenia, secretaris-generaal van de Reformed Church of Eastern Africa. **Ds. Songok** sprak hartelijke **woorden,** mede **namens** zijn **collega** Mokia die een IRTT-cursus had gevolgd in Apeldoorn. Hij was **aardig,** hij **nodigde** ds. Tj. Boersma, de praeses van de **synode**, uit eind november naar Kenia te komen voor een **tegenbezoek**. **Zou ds. Boersma** hef al aan zijn kerkeraad hebben verteld?

Hef **buitenland** is zo groot **niet** of je komt er familie tegen. **Twee** deputaten BBK wisselen een woordje Zeeuwsvlaams, ds. M. Brandes en mevr. H.E. Koog-Oggel.

M

meegelezen

Ons middelpunt: een gapend gat, een groot niets?

In het Rooms-Katholieke blad De Bazuin van 12 juni jl. schrijft de Nijmeegse jongeren- en studentenpastor Theo Koster over de problemen die veel jongeren hebben om God te ervaren.

'Waar blijf je, als je ieder beeld van God, dat je in je gelovige opvoeding meekreeg, **doorstreept**?' Het werd me gevraagd tijdens een cursus spiritualiteit door een al wat oudere theologie-student. Hij gaf zelf het antwoord: 'Dan verlies je alle zekerheid, je hebt geen enkel houvast meer en bent helemaal op jezelf teruggeworpen'. Voor hem geen aantrekkelijk perspectief.

Toch is dit de situatie waarin veel jonge mensen verkeren: een leven zonder beeld van God. Ze gaan er niet gebukt onder, integendeel. Ik merk bij hen wel grote interesse in wie ik God noem. Een gelegenheid om hiermee bezig te gaan grijpen ze met beide Randen aan. Het verklaart de populariteit van boeken als De Celestijnse Belofte en de belangstelling voor kloosterweekenden onder scholieren en studenten.

Diezelfde jongeren staan echter negatief of onverschillig ten opzichte van kerken – de plekken bij uitstek, zou je zeggen, om met God bezig te zijn – en noemen zich niet zelden ongelovig. Hm zit dat? Waar komt die interesse vandaan en hoe breng je hen dichterbij het geheim dat **blijikbaar** in hun bestaan aanwezig is maar tegelijk nog helemaal verborgen is? En hoe doe je dat zonder daarbij je eigen christelijke

of katholieke identiteit te verdoezelen?

Twee jaar geleden verscheen het boek Religie *in* fragmenten, de resultaten van een grootschalig onderzoek onder studenten. Het werd in opdracht van de Nijmeegse studentenkerk verricht door pastoraal-theoloog Hans van der Ven. Hij constateert dat de religiositeit van de studenten volledig bepaald wordt door hun persoonlijke, individuele religieuze keuze. Interessant is dat de meerderheid zegt in God te geloven. Gevraagd naar de beelden van God blijkt men moeite te hebben met Gods absolute transcendentie. Beelden waarin God als persoonlijk wordt voorgesteld worden dan ook door de gemiddelde student afgewezen. Slechts één uitspraak in de lange lijst van godsbeelden krijgt van de studenten ondubbelzinnige instemming: 'Er is een macht die het louter zichtbare overstijgt'. Opmerkelijk is het hoge ervaringskarakter van het geloof in God.

Jongeren Ieren niet meer te geloven en wat ze er aan van leren slaat bij de meesten niet aan. Hun toegang tot God is de ervaring. Ze merken iets van God in hun eigen leven, maar deze ervaringen sluiten niet aan bij wat ze over God horen in de kerken of het godsdienstonderwijs. Ze zoeken het zelf wel uit, maar komen er alleen niet uit. Wanneer God zich in hun leven meldt als een ervaring dient deze, wil ze betekenis krijgen, benoemd en van andere ervaringen onderscheiden te worden.

Als zij met elkaar spreken over wat zij zich voorstellen van God, komen er heel verschillende beelden naar voren.

In de beelden viel me op dat elke reële verwijzing naar boven ontbrak. Slechts één beeld liet een god zien die van boven komend mensen met elkaar verbindt. In hetzelfde beeld werd echter uitgedrukt dat deze god een bedenksel is van de mensen die zich erdoor met elkaar verbonden weten. God is tussen de mensen in, dus laag bij de grond, als een totaal onbekende, die uitnodigend en tegelijk nog onaf is. God is als een steun in je rug, betrouwbaar maar tegelijk heel broos. Of als een middelpunt, waar ieder zich op eigen wijze toe verhoudt, daarbij het risico lopend dat dit middelpunt een gapend gat, een groot niets is. In verschillende beelden zat een geweldig spanningsveld: zowel afstand als nabijheid, verbondenheid als in de ho op zitten, contact als versplintering.

Uitgaan van je eigen ervaringen brengt een mens klaarblijkelijk niet ver. Toch maar liever naar de kerk?

Het gereformeerde leven onder druk

Ds. W. Smouter schrijft in Opbouw van 14 juni jl. over de vraag of het gereformeerde leven nog wel bestaat. Hij beschrijft het gereformeerde leven als het hebben van gemeenschappelijke opvattingen over geloof, Bijbel, kerk en samenleving. Gedeelde normen en een gevoel van bij elkaar horen. Ds. Smouter denkt dat dit gereformeerde leven aan het verdwijnen is.

Er zijn twee grote aantastingen van het gereformeerde leven. Dat zijn de secularisatie en de evangelische beweging. Het is raar om ze in één adem te noemen en ik haast me ook om te zeggen dat ik ze niet

over een kam scheer, maar reit is wel dat ze beiden bijdragen aan de teloorgang van het **gereformeerde** leven. En wel op **twee** manieren: de **gereformeerde** wereld exporteert leden en importeert gedachten naar deze twee kanten. Het is al heel duidelijk, dat we aan beiden leden verliezen. Zouden er onder ons nog veel mensen zijn die de pijn niet kennen van **familieleden** die **kerk** en geloof vaarwel hebben gezegd? En zouden er nog veel gemeenten zijn **zonder** de pijnlijke herinnering aan de overstap van **een** of meer **gezinnen** naar 'de evangelischen'? Dat **noem** ik onze export.

Tegelijk **importeren** we ook. Een enkele keer komen er mensen over, maar bovenal **importeren** we ideeën. Wat import uit 'de wereld' betreft: **we zitten** op school met ongelovigen, onze collega's **weten** van geen **kerk** en 's **avonds** kijken we TV volgens een patroon dat (zo blijkt uit onderzoek) nauwelijks afwijkt van de pulp **waar** die anderen naar kijken. Geen wonder dat we ideeën over samenwonen, echtscheiding, **geldbesteding** en zo meer importeren. Dat gebeurt vaak onbewust. Overname vanuit de evangelische **hoek** gebeurt **meestal** meer bewust. Ik ken geen Nederlands **Gereformeerde Kerk** waar niet geëxperimenteerd wordt met **Opwekkingsliederen** of **meer persoonlijke bijbelstudiekringen** of **gemeenteopbouw**. En ik ken geen collega die niet met vragen loopt over **welke** koers hij hierbij **moet** varen. Daar heb je **natuurlijk** die beperking **weer**: ik ken niet iedereen en ik kom niet overal. Maar toch. **Dat** lijkt me de grote **lijn**: het gereformeerde leven staat onder druk door export van mensen naar 'de wereld' en 'de evangelischen' en door import van **ideeën** uit beiden.

Ds. Smouter vindt de **impulsen** uit de evangelische **hoek** waardevol, zo schrijft hij in een **vervolgartikel** op 28 juni. Mensen als Niço ter Linden en **Henk Binnendijk** zien kans om men-

sen te **men**. Ze hebben een heel verschillende boodschap. Maar toch hebben ze veel gemeen:

Bijvoorbeeld dat beiden veel werk maken van vormgeving en communicatie. Maar ook dat ze beiden uiterst modern zijn in de onderwerpen die ze aansnijden. De thematiek van **hun** toespraken wordt niet bepaald door de catechismus of zo, maar door **een** nauwkeurig volgen van de **trends** in het **denken** van onze tijd. Beiden **zullen** het hebben over gevoelens van onzekerheid, over **verlangen** naar warmte, over omgaan met verdriet en schaamte, over relaties, over persoonlijke groei en **het** meest over de ervaring van het geloof. Daarin verschillen beiden duidelijk van 'het gereformeerde **leven**' en daarin ligt hun aansluiting bij mensen **van deze** tijd.

(...)

De nieuwe impulsen die **we** uit **meer** evangelische **hoek** **krijgen**, vind ik juist enorm **waardevol**. Het is de **combinatie** van een grote openheid voor de werkelijke vragen van onze cultuur met een concentratie op het fundament van het geloof in Christus, die voor mij **persoonlijk** onmisbaar is geworden in de bediening van het evangelie.

(...) ik ben wel meer gaan inzien dat de expliciete **nadruk** op persoonlijke ervaring er onmisbaar bij is. Dat heeft ook te maken met **het** eind van het **gereformeerde** leven. Als jongeren vandaag nadrukkelijk **over geloofservaring** willen **horen**, dan is **&t** voor hen **geen** luxe **extraatje**, maar dan gaat het om niets **minder** dan de vraag: 'Is Hij er **wel**? En waar vind ik Hem dan?'

En dat is **een** **vraag** die je uiteraard niet **kunt** negeren.

De zappende mens en de traditie

Dr. A. Noordegraaf schrijft in het **Centraal Weekblad** van 21 juni jl., dat het zonder traditie moeilijk is om te kiezen. De band met het verleden **kun** je

niet missen als je in de actuanten van elke dag je **weg** moet vinden.

Volgens de socioloog Zijdeveld is er een **nieuw** menstype opgestaan: **de h o m zappens**, de zappende **mens**. Deze mens kent maar **één** criterium: 'Het moet vooral leuk zijn'. Vandaag de dag worden mensen overspoeld door informatie, **zo** dat onze **samenleving** op een soort supermarkt Lijkt, **een** 'winkel-van-sinkel' waar **van** alles te koop is. De schappen liggen zo vol, dat een verantwoorde keus moeilijk is. Verbanden en samenhangen **ontgaan** ons. **Voor** de postmoderne mens in dit klimaat is 'zappen' **het kenmerk** geworden.

De enkeling, het individu, wordt gedwongen zonder enige hulp van het **verleden** **telkens** opnieuw per situatie **zijn** waarden te formuleren. Hij is **veroordeeld** tot stuurloze, modieuze horigheid. Wat zich voordoet in de samenleving, raakt ook de kerken. Wij zijn immers – meer dan we **s o m** willen weten – kinderen van onze tijd. **Zou** de 'homo zappens' onder ons ontbreken? Ik waag het te betwijfelen. Ook de **kerken** **zijn** in een **marktsituatie** terechtgekomen. **Kerkleden** **kieszen** de kerk van hun keuze. **En** die **keuze** **kan** snel **wissen**. We leven volgens **sommigen** in een 'graascultuur'. Een woord als 'traditiegetrouw' scoort niet **hoog**. Ik zeg dit niet met **bitterheid**. Integendeel, ik besef de gevaren van traditionalisme, **verstarring** en conservatisme. Ik **erken** het **goed** recht van de eigen keuze. **Jukt** terwille van verantwoorde keuzes in het heden hebben we de traditie nodig.

Juist de **heilige Schrift** laat ons dat zien. **Aan** de éne **kant** **heeft** de Bijbel weet van de geleden **betekenis** van het heden. Met name het boek Deuteronomium legt daarop een zwaar accent. Altijd weer gaat het over **inzettingen**, geboden, beloften die **de** Here 'heden duet horen'. Leven is pas dan **echt** **leven** als Israël in het heden gehoor geeft aan het

woord dat dichtbij is (Deuteronomium 30 : 15-20). **Maar** het heden is meer dan het vluchtige **moment** dat voorbijgaat.

Gedenken

Het heden als het beslissende tijdstip van de keus **vraagt** erom het verleden **niet** te vergeten. Gedenken is dan **ook een** bijbels kernwoord. Het is **meer dan** het **ophalen** van **herinneringen aan** wat voorbij is. Het betekent dat je het verleden present stelt om je er in het heden **door** te laten **gezeggen**. We **kunnen** daarom **niet zonder** traditie, **zonder** overlevering, **zonder** het doorgeven van de **woorden** en de daden van de Eeuwige.

In het **vijfde gebod horen** we de **Eeuwige** zeggen: eert uw vader en uw **moeder**, opdat **uw** dagen verlengd worden in het land, dat God u geven zal (Exodus 20 : 12). Dat gebod is door de Here aan zijn **volk** gegeven om mensen te bepalen bij wat hun door de voorgeslachten is aangereikt: de goede geboden, de wijsheid van het leven die mensen hebben ervaren, de berichten over Gods daden. Psalm 78 vormt **daar** op een treffend commentaar. Wat we van **onze ouders hebben** **gehoord**, mogen **we** vertellen aan onze kinderen, die het op **hun** beurt doorgeven aan het volgende geslacht. Dat is geen nostalgisch **zweren** bij de goede, oude tijd. Integendeel, de traditie wordt doorgegeven aan de komende geslachten opdat die **niet** worden als de vaderen die niet **op** de **Here** hebben verbouwd (vs. 8).

Twée woorden

We moeten altijd **weer** met **twée** woorden **spreken**: de **continuïteit** met het **verleden** en de actualiteit van het **heden**. Om zo met het Woord, en datgene wat onze **voorouders** uit dat Woord hebben verstaan, in onze tijd te staan. Ongetwijfeld kunnen kerkelijke tradities als **een stomp de stem** van het levende **Woord** smoren. Kerkelijke tradities kunnen dode tradities worden. Je kunt je traditie ook **misbruiken**.

ken, zoals Jezus **ons** leert in zijn kritiek op de overlevering der ouden (Marcus 7). Je kunt er een kant mee opgaan die je ver van de zin van Gods **goede** woorden en van het welzijn van je **naaste** afbrengt. **Maar** om in de actualiteit van **elke dag** je weg te vinden, kun je de band met het verleden, met de Traditie met een hoofdletter, niet **missen**. De kerk is niet van gisteren. En we behoeven **niet voor** alles het wiel opnieuw uit te vinden. Een **samenleving waar 'zappen'** de hoogste wijsheid is, waar een **mens alleen** maar weet van de prikkels van het moment, **berooft** zichzelf van de wijsheid van de voorgeslachten. Een wijsheid die het leven verrijkt. De levende band met het verleden **kan ons** helpen op een goede wijze in te gaan op de actuele vragen van vandaag.

Bevindelijk en orthodox

Enige jaren geleden heeft de socioloog prof. dr. G. Dekker de Gereformeerden ingedeeld in **drie** groepen: bevindelijke, orthodoxe en moderne. Prof. dr. **W. van 't Spijker** heeft **daar** op nogal wat **kritiek**. In 'gereformeerd' zitten altijd beide elementen: leer en leven, **geloofsinzicht** en **geloofspraktijk**. Daaraan doet het **onderscheid** tussen **bevindelijk** en **orthodox** geen recht. Verder vindt hij het **bedenklijk** dat de **bevindelijkheid** wordt afgemeten aan zeer uitwendige **kenmerken**, als **kleding** en stemgedrag. In de derde **plaats**, schrijft hij in *De Wekker* van 21 juni jl., kent de **bevindelijkheid** zo haar eigen orthodoxie:

Er is nog een derde reden waarom we ernstige bedenkingen hebben om het begrip van de 'bevindelijkheid' zo selectief af te **zonderen** van de zuivere leer, die **dan** patent zou hebben bij de orthodox-gereformeerden.

Het opmerkelijke feit doet zich **immers** voor dat juist zij, die men voor **bevindelijk-gereformeerd** houdt, zich **kenmerken door een** zeer **orthodoxe**, vrijwel scholastieke, opvatting van de gereformeerde

leer. **Ook** dat is dan tot een uiterlijke aangelegenheid geworden. De **innerlijkheid**, of **ook de** innigheid der bevinding is veruitwendigd. Zij is te herkennen aan de uiterlijke **levensstijl**. En zij laat zich **classificeren door** uitwendige kenmerken. Iets **dergelijks** heeft plaats met de geloofsopvattingen. De bevindelijkheid is, voor wat de **geloofsinzichten** **betreft**, herkenbaar aan streng orthodoxe opvattingen, scholastieke begrippen, **en** zeer @tailleerde dogmatische **onderscheidingen**. Men vergist zich daarin gemakkelijk. Immers, **deze** inzichten, behorende bij de **na-reformatische** theologie, worden dikwijls op de manier van de volks-theologie of gemeente-theologie gepresenteerd. Vaak gebeurt dat ook **nog op een** volkse, bij tijden zelfs platte manier van **spreken**, die **dan voor** innigheid wordt aangezien.

De bevindelijkheid bestaat hier in feite uit een zeer **voorwerpelijke systeem** van inzichten, uitgebouwd voornamelijk op het **terrein van de toeëigening** des heils. De andere **stukken** uit de geloofsleer komen er in de regel **wat bekaaid** af. De **scheppingsleer**, de verzoeningsleer, de leer **omtrent** Christus naar zijn ambten, **naturen en staten**, ontvangen bij lange na niet de aandacht die zij als centrale gegevens uit de geloofsleer verdienen. Men plaatst **een** loop op de **toeëigening** en treedt vervolgens op als keurmeester, om met behulp van dogmatische **inzichten** een oordeel te **vormen**. Deze concentratie op het ene **onderdeel** van de leer veroorzaakt een blinde vlek in de **Bijdenis** omtrent de kerk, de **sacramenten** en de middelen der genade. Zo lijkt het zonneklaar, als het om **wezenlijker** dingen gaat dan alleen de hierboven bedoelde uiterlijke **kenmerken**, dat de **bevindelijken** de echte orthodoxen zijn.

UIT DE KERKEN

Intrede

Ds. Gunnink werd in de morgen-
dienst door ds. P. Groenenberg te
Ermelo in *het* ambt bevestigd en
deed in de middagdienst intrede.
Nieuw adres ds. Gunnink (vanaf 14

HOTEL 'DREYEROORD'
OOSTERBEEK
tel. 026-3333169

**Het hotel waar mevrouw zich UIT
en meneer zich THUIS voelt**
Fam. Van der Straaten

Uw kerkgebouw is toch wel bij Donatus verzekerd?

Jaarlijks wordt de winst van Donatus in de vorm van premierestitutie terug betaald. In de afgelopen 10 jaar bedroeg deze premierestitutie gemiddeld maar liefst 50%!

Ook als u nu nog elders bent verzekerd.

Vertrouwd verzekerd.

Q.V.M. Donatus u.a., Postbus 5055, 5201 GB 's-Hertogenbosch, tel. 073-612 21 66

aug. a.s.): Flericpad 22, 3813 BC
Amersfoort, ☎ (033) 472 56 36.

Adreswijzigingen e.d.

Assen-Zuid * Militairen: K.B. Groen, Oosterparallelweg 37a, 9404 AW, ☎ (0592) 33 08 49; W.A.A.C. Groen, Vaart NZ 230, 9406 CT, ☎ (0592) 35 00 36 (pag. 63/64).

Avereest-Dedemsvaart * Kerkenraad: Postbus 25,7701 ZG Balkbrug. **Scriba:** R. Pielman, De Kol* nie 21, Dedemsvaart, ☎ (0523) 61 27 27. **Diaconie:** L. Visscher, Het Schild 21, Balkbrug, ☎ (0523) 65 74 54 (pag. 77).

Dronten * Scriba-breed: W. Oosterhoff, De Buiskap 1 postbus 137, 8251 DT, ☎ (0321) 38 03 68 (pag. 98).

Groningen-West * Scriba: R.G. van der Veen, p/a Paulus Potterstr. 2(kerk. bureau), 9718 TJ, ☎ (050) 312 84 21 (pag. 40).

Harkstede * Scriba: Y. Buist, Postbus 28, 9617 ZG, ☎ (050) 404 23 29 (pag. 36).

Heemse * Scriba: G.J. Boerman, Ommerweg 2,7771 SN Hardenberg, ☎ (0523) 26 23 86 (pag. 79).

Ommen * Kerkenraad en preekvoorz.: Mevr. M. Meerholz-Gerrits, Weegbreestr. 28,7731 VZ, ☎ (0529) 45 17 15 (pag. 81).

IJsselmuiden-Grafhorst * Scriba: A.J. Holsappel, Kwikstaart 8,8271 HA IJsselmuiden, ☎ (038) 331 09 48 (pag. 124).

Ulrum * Scriba: J. Bos, Borgweg 9,9971 CM, ☎ (0595) 40 14 52 (pag. 50).

Waddinxveen * Scriba: I.W. van der Eijk, Machtelderd 15,2743 HD, ☎ (0182) 61 98 49 (pag. 134).

Geref. Studentenver. te Amsterdam 'Petrus Plancius' * Praeses h.t.: Annelies Algra. **Abactis h.t.:** Marten Cordia. **Fiscus h.t.:** Rick Pierik. **Assessor h.t.:** Nellenke van Wieringen. **Abactiaat:** Marten Cordia, Speerstr. 1¹, 1076 XM Amsterdam, ☎ (020) 679 23 84 (pag. 222).

P.L. Los

Van gelijke beweging als wij

– over leren van-, omgaan met- en behandelen van mensen zoals wijzelf zijn –

In deze uitgave, het 24e deeltje van de serie *Pastoraal Perspectief*, behandelt de auteur diverse onderwerpen. De auteur, bekend om zijn heldere en trefende toonzetting, behandelt onder andere: hypnotherapie, valkuilen in de hulpverlening, intolerantie en rouwverwerking.

112 pagina's, ingenaaid, f 16,50

Piet Los

Dood meisje en andere verhalen

In deze uitgave beschrijft de auteur enkele situaties die u waarschijnlijk, ondanks de herkenbaarheid, zullen ontroeren en intrigeren tot de laatste bladzijde.

112 pagina's, ingenaaid, f 19,50

Ook verkrijgbaar bij de boekhandel.

OOSTERBAAN & LE COINTRE B.V.

Postbus 25, 4460 AA Goes, Telefoon 0113-215591

m-

